

Ook Thorbecke heeft de tegenstellingen, die in hem leefden, noch verbinden noch verzoenen kunnen. Hij heeft ze veeleer geïsoleerd en het daarmee zichzelf gedaan. De trotse uitspraak „Mijn geweten zegt mij, mijne heeren, dat ik nooit een woord heb gesproken, nooit een regel heb geschreven, nimmer een stap heb gedaan, om de gunst te bejagen hetzij van het volk, hetzij van een vorst”, zij behelst de waarheid, maar zij betekent zijn isolement. En wat betekent zijn gebrek aan mensenkennis, waarover zelfs zijn vurigste bewonderaars het eens zijn, anders dan zijn isolement? „Kleurenblind” in dat opzicht heeft Olivier hem genoemd. Het is slechts een ander woord voor dezelfde zaak. Onder de ongeveer twintig minister-namen uit zijn drie ministeries is er, met uitzondering van die van hemzelf, niet één meer, die den niet-vakman nog wat zegt. Namen daarentegen uit zijn tijd, die ook het grote publiek nog kent, zijn die van zijn opposanten: Groen, Van Hall en Baud uit het andere kamp, Franssen van de Putte, Kappeyne en Van Houten uit het eigene.

Wij stellen ons den ouden Thorbecke voor, den man, die zijn oudsten zoon als koloniaal naar Indië had zien vertrekken, die voor zijn tweeden om een plaatsje in de cultures bedelt en alleen zijn derden zag promoveren, die drie kinderen, zijn besten vriend en zijn aangebeden vrouw door de dood verliest, die in '71, 73 jaar oud, nog eens de last van een ministerie op zich neemt, omdat hij het zijn plicht acht en beheersing zijn motto is, maar die dan ook beleeft, dat het „jonge Holland”, dat de mannen, die zijn lijn doortrekken, maar waarin hij reeds in '66 niets anders dan „de petits ambitieux” zag, openlijk afvallen van hem, den geïsoleerde, den eenzame. De man, die begonnen was met het grote denkbeeld van het „organische” in staat en maatschappij, maar die nochtans zelf bij de geboorte van een geatomiseerde staat en maatschappij zo onnavolgbaar knap geassisteerd had. Wij zien dien man en wij noemen hem groot en tragisch.

December '71 werd hij ziek, zodat hij niet meer in staat was, het — nu afgebroken — huis, hoek Koninginnegracht en Javastraat in Den Haag, waar hij sinds 1850 woonde, te verlaten. Begin '72 liep het gerucht, dat hij van plan was, ontslag te vragen. In April, enigszins hersteld, kwam hij nog één keer, hoewel tegen het advies van zijn dokters, in de Kamer. Op weg naar huis overviel hem een verkoudheid, waarvan hij niet meer herstellen zou. Zijn helderheid van geest bleef ongerept, ja kreeg met de jaren zelfs iets profetisch. Juist in deze dagen, kort na de stichting van het nieuwe Duitse Keizerrijk, heeft Olivier uit zijn mond opgetekend, dat hij een groot tegenstander van de algemene dienstplicht was „die van de straten legerkampen en van de burgers soldaten maakt en, in geval van oorlog, de veeten tusschen de nu werkelijk elkander bekampende volken bijna onverzoenlijk doet worden”.